

Çin-İslâm Kültür Havzası: Kişiler ve Eserler

İhsan Fazlıoğlu

I. Fizikî ve Beşerî Coğrafya

II. Tarihsel Süreç

III. İslâm ve Çin

IV. Çin’de Felsefe-Bilim Tarihi

V. Çin-İslâm Düşüncesi

I. Fizikî ve Beşerî Coğrafya

Yaklaşık 10 milyon km²’lik yüzölçümü

ile dünyanın üçüncü büyük ülkesidir. 1,379

milyar (2016) nüfusu ile en kalabalık ülkedir.

Bu yeni bir hadise değildir. Tarihte de hep

böyle kalabalık idi. Tüm klasik tarih

kitaplarının verdiği bilgiye göre her zaman en kalabalık ülke olmuştur. Çin denildiği vakit iki Çin anlaşılır: Birincisi “İç Çin” (Asıl/Merkezî Çin) dediğimiz Liaotung (Liaodung) körfeziyle Tonkin körfezi arasında kalan, okyanusa komşu olan ve yerleşimin daha yoğun olduğu bölge; ikincisi ise “Dış Çin” dediğimiz Tibet, Doğu Türkistan, Mançurya ve İç Moğolistan’ı içeren bölge.

Büyük bir coğrafya olduğu için çok farklı yüzey şekillerine sahiptir. Çok yüksek dağların (Everest gibi) yanında denizden 160 metre aşağıda olan çukur bölgelerin (Turfan gibi) de bulunduğu bir coğrafyadır. Çok çeşitli çöller vardır. Gobi ve Taklamakan çölleri buradadır. Aynı zamanda çok büyük havzalar vardır. Asıl Çin dediğimiz, yayların bulunduğu bölge tarih boyunca yoğun yerleşim yeri olmuştur. Bitki örtüsü ve iklimi benzer şekilde çok çeşitlidir. Bu hususların üzerinde durulmasının nedeni, **İbn Haldûn** (ö. 808/1406)’un “Coğrafya kaderdir” ifadesi ile doğrudan ilgilidir. Zira coğrafyayı iyi bilmezsek yani hem iklim ve bitki özelliklerini hem de hayvan çeşitlerini iyi bilmezsek oradaki yapıyı da iyi anlayamayız. Nitekim bunların hepsi insan üzerinde etkili olan şeylerdir. Hem dağ iklimi hem ekvatorial iklim hem çöl hem de ılıman iklim var. Yani çok çeşitlilik mevcuttur. Ama esas/merkezî Çin’de ise daha çok Muson rüzgarları ve yağmurları etkindir. Bol yağışlı bir bölgedir. Çok çeşitli ırmak ve nehirler olmasına karşın ilginç bir şekilde büyük göl yoktur.

Nüfusu dünyanın en kalabalık bölgesi olmasına rağmen simetrik dağılmamıştır. Belirli bölgeler çok yoğundur. Belirli bölgeler ise neredeyse kilometre başına bir kişi düşecek kadar tenhadır. Özellikle ovalara ve deltalara yığılmış bir nüfusu vardır. %93’ü Çinlidir (Han Çinlisi). Bu çok önemli bir rakamdır. Çok homojen bir nüfusu vardır. Tarihte ilk defa sistematik *kültür emperyalizminin* uygulandığı bir coğrafyadır. Yani ne kadar değişik kavim ve kabileler gelirse gelsin,

belirli dönemlerde içe kapanıp yabancı unsurları Çinlileştirmek için özel bir politika gütmüşlerdir. Mesela Moğol istilasından sonra yabancı unsurları Çinlileştirmek için elinden geleni yapmışlardır ve bu 200 yıl sürmüştür. Nitekim bu politika hâlâ - özellikle Doğu Türkistan'da- devam etmektedir. Hatta şöyle bir ifadeleri vardır: “Çinlileri bile Çinlileştirmek”. Çünkü Çinliler de yabancı istilalar neticesinde kendi kültürlerinden uzaklaşabilirler. “Onları da Çinlileştirmek gerekir!” şeklinde siyasi bir slogan/mottoları mevcuttur. Bu bakımdan son derece homojen bir nüfusun olduğu söylenilebilir.

Modern dönemde (Komünist idaresinden sonra) yapılan incelemelere göre, %70'i herhangi bir dine mensup değildir. Buradaki en yaygın din Budizm (%6) ve İslâm'dır. Müslümanların çoğu -Tacikler hariç- Sünnî Hanefî'dir. Çok çeşitli Müslüman gruplar vardır. Bizim bildiğimiz genelde Uygur Türkleri'dir. Ama Özbek Türkleri, Tacikler, özellikle yerli Çinli Müslümanlar olan *Hui*'ler önemli bir kesimi teşkil eder. Çin'de -tahminen- toplamda 100 ile 150 milyon arasında Müslüman olduğu düşünülüyor. Bu Çin'e nispetle az görünse de Türkiye'nin nüfusu göz önünde bulundurulduğunda ne derece büyük bir nüfusu kapsadığı anlaşılmaktadır. 1930'da 40.000'e yakın camii vardır. Daha sonra bunlar yıktırılmıştır.

Tarım ağırlıklı bir coğrafyadır. Tarih boyunca da hep böyle idi. Nitekim şu an hâlâ milli gelirin %31'ini tarım oluşturur. Yılda 200 milyon ton pirinç üretilmektedir. 100 milyon ton buğday üretilmektedir. Pamuk ve şeker kamışı konusunda son derece üretken bir coğrafyadır. Yeraltı madenleri açısından zengin olmasına karşın işletme hususunda sıkıntıları mevcuttur. Büyük ve küçükbaş hayvancılık zayıftır. Buna karşın 400 milyona yakın domuz üretimi vardır. Ayrıca bir de denize kenarı olduğu için balık üretimi de iyidir. Küçük ölçekli sanayi konusunda gelişmiştir. Nitekim tarih boyunca Çinli denildiği vakit akla gelen şeylerden biri el zanaatlarıdır. Pek çok klasik Arapça tarih kitaplarında bu durum zikredilir. Bir de tabii ticaret erbabı bir millettir.

II. Tarihsel Süreç

Tarihine baktığımız vakit, MÖ 2000'e kadar geri gittiğini görürüz. MÖ 1500'de de yazıyı kullanmaya başlıyorlar. Bu önemlidir. Zira yazı, kayıt; kayıt da kaynak demektir. MÖ 3200'de yazının icat edildiği göz önünde bulundurulduğunda MÖ 1500 nispeten geç bir tarihtir. Çin tarihi, bir hânedânlar tarihidir. Dolayısıyla politik açıdan Çin tarihi dediğimizde bir tür hânedân tarihinden bahsetmiş oluruz. Kurucu hânedân **Xia hânedanı** [Şia/夏朝](MÖ 2000-1520)'dır. Onu müteakiben **Shang hânedanı** [Şang/商朝] (MÖ 1520-1030) hâkim olmuştur ve o da **Zhou** [Cou]'lar tarafından MÖ 1030 yılında yıkılmıştır. **Zhou hânedanı** [Cou/周朝] (MÖ 1030-221) dönemi

önemlidir, zira Türk menşeli bir hânedândır. Ayrıca bu dönem, filozoflar dönemi olması açısından da önemlidir. Tam da Yunan dönemine denk gelir. Nasıl ki Yunan’da Milet okulundan itibaren MÖ 600’de filozoflar ortaya çıkmaya başlıyorsa, aynı dönemde de Çin’de **Konfüçyüs** (ö. MÖ 479) ve ardılları çıkmıştır.¹

Bizim Konfüçyüs olarak bildiğimiz **K’ung Fu-tzu**² (Kong Fuzı/孔夫子), feodal dönemde ortaya çıkar ve feodal düzenin sebep olduğu karmaşaya karşı “Çin’in toplumsal birliğini nasıl sağlayacağız?” sorusu ile felsefesini inşa eder. Nitekim Konfüçyanizm teorik konulardan ziyade bir toplum, devlet ve ahlak felsefesidir. Dolayısıyla 250 yıl devam eden (MÖ 770-520) iç savaşın sebep olduğu bu bölünmüşlüğü gidermek için çabaladıkları söylenebilir. Daha sonra **Mozi** [墨子] (MÖ 470-391) ve **Mengzi/Mencius** [Menzi/Mensiyüs/孟子] (MÖ 371-289) gibi isimler bu dönemin en önemli filozofları olmuşlardır. Konfüçyüs’ün başlattığı ve ardıllarının geliştirdiği bu felsefe hâlâ bugün Çin kimliğini, Çin’in bireysel ben idrakini *-kendilik bilincini-*, toplumsal idrakini ve siyaset anlayışını belirleyen felsefedir. MÖ 600’den M.S. 2000’e değin 2600 yıl boyunca ahlak, devlet, toplum ve eğitim açısından kapsamlı ve **Mao Zedong** (1893-1976)’un bile *kültür devrimi* ile tasfiye edemediği kadar topluma sinmiş bir kültürü meydana getirmişlerdir.

MÖ 206 tarihi Çin tarihi için önemlidir. Çünkü **Han Hânedânı** [汉朝] (MÖ 206-MS 220) iktidara geliyor. Nitekim daha sonra Çin’in adı olmuştur (Han Çinlileri). Bu bizim için de çok önemlidir. Çünkü ilk defa Han döneminde genel tarih kitapları kaleme alınmıştır. Türk tarihinin ilk kaynaklarını da bu dönemde yaşayan Çinliler tarafından yazılmıştır. Han hânedânı döneminde yazılan kitaplardan Türk tarihi hakkında önemli bilgiler elde ediyoruz. Han ve Hun kelimelerine dikkat ediniz. Nitekim tarihteki vakıa da Han-Hun çatışmasını göstermektedir. Han, yerleşik olan Orta Asya’lı kavimlerdir; Hun ise yerleşmeyen, şehirleşmeyen kavimlerdir. Milattan sonra 220 ile 581³ arasında yaklaşık 360 yıl siyasi bir parçalanmışlık vardır. İç savaşlar dönemidir. Bu süreçten sonra **Sui Hânedânı** [隋朝] (581-618) ortaya çıkıp Çin birliğini sağlamıştır. 360 yıl sonra tekrar bir birlik sağlaması bakımından önemlidir.

Akabinde **Tang Hânedânı** [唐朝] (618-907) başa geçiyor. Bu hânedân bizim için önemli, zira hem Hulefâ-yi Râşidîn hem de Emevîler (661-750) ve Abbâsîler (750-

¹ MÖ 600’de başlayıp 400’e kadar devam eden Yunan ve Çin’e ilaveten Hindistan’ın da olduğu bir filozoflar dönemi vardır.

² Çince’de Kong Qiu (Kong Çiu /孔丘) diye de bilinir.

³ 581’e dikkat ediniz. Hz. Peygamber’in doğduğu tarihlerdir.

1258) ile muhatap olan bu hânedândır. Bu dönemde Çinliler ilk defa Türkistan'ı işgal etmeye kalkışmışlardır.

Tang Hânedânı 618'de kurulmuş, 907 yılına kadar hüküm sürmüştür. Bu dönemde, 744 yılında Uygur Türkleri de yükselişe geçmiştir. 751'de **Talas Meydan Muharebesi** gerçekleşmiştir. Bu savaşta Çinlilerin Orta Asya-Türkistan macerası sona ermiştir. Bu tarihten itibaren Çin ordusu ve Çin siyasi otoritesi Orta Asya-Türkistan'ı işgal emellerini terk etmişler ve beş yüz yıl boyunca bu coğrafyaya işgal hedefi ile girememişlerdir. Talas Meydan Muharebesi'i işte bu derece büyük bir önemi haizdir. Tang hânedânı yıkılınca yaklaşık 50 yıl (907-961) yine bir iç savaş dönemi olmuştur.

961 ile 1279 arasında **Song Hânedânı** [Sung/宋朝] (960-1279) hüküm sürmüştür. Bu hânedân Çin'e, nispeten istikrarlı diyebileceğimiz bir dönem yaşatmıştır.

Moğollar her ne kadar daha önce gelse de Kubilay, devletini 1279 yılında kurmuştur. Bu dönem, yani **Moğol Yüan/Yuan Hânedânlığı** [元朝] (1279-1368) devri bizim için oldukça önemlidir. Diğerlerine nazaran daha kısa bir süre hüküm sürse de etkisi daha fazladır. Nitekim bugünkü Çin'i yaratan bu Moğollardır. Şöyle ki, Moğollar gittikleri yeri Türkleştirmişlerdir (Anadolu örneği). İşte bunun gibi Çini de birleştirmişlerdir. Tarihte ilk defa siyasi olarak Çin'i birleştiren Moğollardır. Bu durumun oluşmasındaki en önemli etken şüphesiz çok güçlü ordulara sahip olmalarıdır. Günümüze kadar gelen Çin, Moğolların yarattığı bir Çin'dir. Bir diğer husus ise Moğollar, sadece politik ya da coğrafi olarak Çin'i birleştirmekle kalmamış aynı zamanda “Çinlilik” fikrini de yaratmışlardır (misâl “Hanlı olmak” tabiri).

Moğol dediğiniz şey aslında bir kabilenin adıdır. Daha sonra Moğolca konuşan tüm kabilelerin ortak adı haline gelmiştir. Ancak bunlar Moğolistan dediğimiz coğrafyada %25'lik bir kesime karşılık gelir. Buranın %75'i Türk'tür. Nüfusun çoğunluğu Türk olduğu için Moğolların bütün 'an'aneleri, mitolojileri ve devlet anlayışları Türk kültürü ile bezenmiştir. Zaten ordularının da %80'i Türk'tür. Bu Türk etkisi hususu şu açıdan önemlidir ki Moğollar Çinliler ile Türklerin arasındaki tarihsel düşmanlığı bu yolla tevarüs etmişlerdir. Onun için Çin'i yönetirken Çinlileri toplumun en alt tabakasına yerleştirmişlerdir. Çinlilere itibar etmemişlerdir. Devlet kademelerinde yer vermemişlerdir. Nüfusun %90'ı Çinli olmasına karşın bürokraside yer almamışlardır. İşte bu durum da Çinlilerde bir milliyetçilik hissinin uyanmasına sebep olmuştur. Yani gördükleri bu muamelenin Çinli olmalarından kaynaklandığını idrak etmişlerdir. Dolayısıyla tüm Çinliler aralarındaki dini, bölgesel ve politik ayrımları bir kenara bırakıp bir Çinlilik bilinci geliştirmişlerdir.

Burada önemli bir soru gündeme gelmiştir: “Moğollar Çinlileri devlet yönetiminden bu kadar dışlayınca burayı nasıl kontrol etmiştir?” Bu iki şekilde gerçekleşmiştir. Birincisi askeri olarak ki bunun için Türkleri istihdam etmişlerdir. Hatta özellikle Müslüman olmamış savaşçı Türk boylarını istihdam etmiş ve Çin’deki askeri garnizonlar bu kimselerden oluşmuştur. Ama bir devlet sadece askeri olarak kontrol edilemez. Kültürel, idari ve mali bakımdan da kuşatarak idare edilmesi gerekir. Bu noktada da mezkûr organları idare etmek üzere liyakatli kimseleri Müslüman olmuş Uygurlar ve İranlılar arasından seçmişlerdir. Dolayısıyla bu birleştirilmiş Çin, hânedân Moğol olmakla birlikte bürokraside Müslüman Uygurlar, Türkler ve İranlılardan oluşmuş bir ümera tarafından yönetilmiştir. Bu aynı zamanda İslâm’ın tüm Çin sathına yayılmasını da sağlamıştır. Bir de Moğollar Pekin’i başkent yapıyorlar ki bugün başkent hâlâ Pekin’dir.

Böylece İslâm tüm Çin’e yayılmış oldu. Nitekim Moğol idaresi devrine İslâm medeniyeti açısından bakıldığında en önemli katkısının bu yönde olduğu anlaşılmaktadır. Liman bölgelerinde özellikle Güneydoğu coğrafyasında yaygın olan İslâm, Moğollar ile birlikte asıl Çin dediğimiz bölgede de yaygın hale gelmiştir. Çünkü valiler Müslümandır. İslâm’ı himaye etmek üzere camii vs. kurumlar inşa etmişlerdir.

Moğol devri sonrasında **Ming Hânedânı** [明朝] (1368-1644) kurulmuştur. Bu dönemde de şöyle bir problem ortaya çıkmıştır. Ming Hânedânı, idari bürokratik teşkilatı Moğollardan miras almış ve muhafaza etmiştir. Bu idari-bürokratik yapı da zikredildiği üzere Müslümanlardan müteşekkildi. Hâsılı, Müslümanlar bu devirde son derece rahat yaşamışlardır. Rahatlık felakettir. Müslümanlar erimeye yani kılık, kıyafet, görünüş ve dil olarak Çinlileşmeye/Hanlılaşmaya başlamışlardır. Bu erimeye sebep olmasına karşın, bu olumsuz durum ileride önemli İslâmi entelektüel hareketleri tetikleyecek, onların nedeni olacaktır [aş.bk. **Liu Zhi (Liu Cı/刘智)**]. Bu mevzuu daha sonra anlatılacaktır.

1644’te Mançular güneye inip **Qing Hânedânı’nı** [Çing/清朝] (1644-1911) kuruyorlar ki bu devir Müslümanların kara yıllarıdır. İki yüz yıl boyunca Müslümanlar oldukça zor dönemler geçiriyorlar. Çok milliyetçi insanlardır. Uzun yıllar sonra tekrar Orta Asya’ya çıkıyorlar. Tam bu esnada Ruslar da güneye iniyorlar. Akabinde Avrupalılar da Çin’e geliyorlar. 1821-1860 arasında birinci ve ikinci Afyon Savaşı vukuu buluyor. İngilizler özellikle Fransızlarla birlikte bu Çinlileri tarumar ediyorlar. Bu sırada olağanüstü ayaklanmalar dönemi vardır. Müslümanlar mütemadiyen ayaklanıyor. Bu ayaklanmalar sırasında Müslümanların neredeyse 4/3’ünü öldürüyorlar. Bu çok büyük bir rakamdır. Müslümanlar 1860’lardan sonra Osmanlılarla temas kurmaya çalışıyorlar. Ancak pek verimli bir sonuç çıkmıyor.

1912’de bu Mançular yani Qing (Çing) Hânedânı Cumhuriyet’e geçiş yapıyor ve milliyetçiler ve komünistler olarak ikiye bölünüyorlar. Meşhur **Chiang Chieh-shih** (Cang Cieşi) ile Mao mücadelelerini bilirsiniz. Peki Mao nasıl öne geçmiştir? Toprak reformu yaparak. Böylelikle Çinli köylüleri kendi safına çekmiştir. İkinci dünya savaşından hemen sonra da 1 Ekim 1949’da Çin Halk Cumhuriyeti’ni ilan etmiştir. Diğerleri ise Tayvan’a kaçıp milliyetçi Çin’i kurmuşlardır. Burada şu an 20 milyon insan yaşamaktadır. 50 ila 100 bin arasında Müslüman nüfusu bulunmaktadır.

1966’da *kültür devrimi* yapıldı. Kültür devrimi hem Çin hem de Müslümanlar için bir felaket olmuştur. Zira bu devrim tüm kadim, klasik olanı yok etmeyi amaçlamıştır. 1975’e kadar sürmüştür. 1975’ten sonra tekrar ılıman bir politikaya geçilmiş ve tekrar İslâm dünyası ile (özellikle Orta Doğu’nun uluslararası politikadaki yerini görünce) ilişki kurmaya çalışmışlardır. Fakat bu ilişki daha çok ekonomik bir ilişkidir. Halihazırda Çin’in İslâm dünyası ile en önemli sorunu Doğu Türkistan yani Uygur sorunudur. Diğer konularda fazla bir problem yoktur.

III. İslâm ve Çin

İslâm Çin’de iki şekilde yayılmıştır: Birincisi deniz ticareti yoluyla diğeri de kara ticareti yani baharat ve ipek yoluyla. Hatırlarsanız Malay dünyasını ya da Hindistan’ı anlatırken daha çok davetçilerden, sûfilerden bahsettik. Çin’de sûfilîğin ya da davetçiliğin bu anlamda çok rolü olduğunu söyleyemeyiz. İslâm Çin’de büyük oranda ticaret yoluyla yayılmıştır. Yani tacirlerin eseridir. Tabii ki daha önce bu bölge ile kurulmuş ilişkiler mevcuttu. Yani İslâm’dan önce de Çinliler elbette bu coğrafya ile ticaret yapıyorlardı.

Çinliler Müslümanlar ile Tang Hânedânı (618-907) döneminde ilişki kurmuşlardır. 638’de Müslümanlar Sâsânî devletine son verince, Sâsânîler Çin’e kadar kaçıyorlar ve oraya sığınıyorlar. Müteakiben, III. Yezdgerd ve oğlu Fîrûz Çin’den yardım istiyorlar. Çinliler hemen yardım göndermiyorlar. Zira ne olup bittiğini anlamaları gerekiyor. 650 yılında Fîrûz, yani son Sâsânî hükümdarının oğlu, tekrar yardım talep edince bu sefer 651’de Müslümanlar, yani Hz. Osman, resmi bir elçilik heyetini Çin’e gönderiyor. Şimdi burası önemli bir noktadır. Zira tam da bu tarihte yani Müslümanlarla Çinlilerin ilişki kurduğu dönemde Budizm Tibet üzerinden Çin’e girmeye başlıyor. Budizm niçin önemli? Şöyle ki, Çinlilerin tarih boyunca uğraştığı iki entelektüel hareketten birisi Budizm diğeri Taoizm’dir ve bu ikisi Konfüçyanizm’e zıttır. Çünkü Konfüçyanizm bir toplum ve devlet felsefesidir. İnzivaya, metafiziğe ve teolojiye fazla itibar etmez. Buna ama Budizm ile Taoizm Konfüçyanizm’in tam aksine bireysel arınma, savaştan ve toplumsal olandan uzaklaşmaya ağırlık verir.

Budizm ve Taoizm meselesi şu açıdan önemlidir. Çin siyasi iradesi tarihin belirli dönemlerinde Budizm ile Taoizm'in Çin toplumunu metafizik spekülasyonlara gark edip dünyadan el ayak çektirecek, inziva ettirecek yapısından çekindikleri ve bunu bertaraf etmek istedikleri için Müslümanlardan bu iki harekete karşı yardım istemişlerdir. Çünkü Konfüçyanizm bu iki hareket karşısında etkili olamıyor, onların tesirini engelleyemiyor.

651'de Hz. Osman bir heyet gönderiyor. Bu heyete ilk Çince kaynaklarda *ta-shi* [dâşı] deniliyor. Yani Araplara *ta-shi* diyorlar. *Ta-shi*, "Tay kabilesinden olan Arap" anlamına gelir. Çinliler de bu yeni oluşumu yerinde görmek için elçiler gönderiyorlar. Emevîler döneminde on altı tane elçi gidiş gelişi vardır. Bu bize sıkı ilişkiler kurdukları söyler. Buna karşın 675'te Fîrûz'un tekrar yenilip Çin'e sığınması ilişkileri biraz germiştir. Ancak bu siyasi politik ilişkilerin yanında ticari ilişkilerin devamlı ve çok canlı şekilde devam ettiğini belirtmek gerekir. Çinliler sürekli ticaret yapmak amacıyla Basra körfezinde bir liman şehri kurmuşlardır. Müslümanlar da aynı şekilde Güneydoğuda yer alan Kanton bölgesinde bir ticaret limanı oluşturmuşlardır.

750 yılında Abbâsîler iktidara gelmesinin akabinde 751'de de **Talas Meydan Muharebesi** gerçekleşmiştir. Bu son derece önemli bir savaştır. Talas Meydan Muharebesi'nin en önemli sonucu, "Çinlilerin beş yüz yıllık Orta Asya-Türkistan bölgesindeki siyasi emellerinin bitmesi" olarak ifade edilebilir. Bu Türk tarihi için çok önemlidir. Savaşın bir diğer önemli sonucu da İslâm'ın Orta Asya ve Türkler arasında çok rahat bir şekilde yayılmasını sağlamış olmasıdır. Nitekim İslâmiyet ilk defa bu savaş sonrasında Orta Asya-Türkistan bölgesinde tutunmaya başlamış ve Budizm gerilemiştir. Savaş sonrasında İslâm kültürü bu coğrafyayı yavaş yavaş belirlemeye başlamıştır.

Bir diğer önemli sonuç da savaşta esir alınan 20 bin bürokrat ve zanaatkar Çinlinin istihdam edilmesidir. Kâğıt üretimi ustaları, matbaacılar, porselen yapımcıları, yel değirmen üreticileri ve daha pek çok zanaatkardan faydalanılarak İslâm dünyasında üretim yapmaları sağlanmıştır. Bu durum da İslâm teknolojisini beslemiştir. Bunların yanında Çin tıbbı, Simya geleneği ve teknikleri de gelmiştir. Bir de gizli ilimler dediğimiz sihirli kareler, *ilmü'l-vefk* -bir tür aritmetiğe dayalı büyü ilimleri- de yine bu dönemde İslâm dünyasına girmiştir.

755 yılında bir Çin'in kuzey eyaletleri kumandanı **An Lu-shan** [En Luşen/安祿山] isyan edince Tang imparatoru Abbâsî halifesi **Ebû Ca'fer el-Mansûr** (754-775)'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine yardım olarak 10 bin kişilik bir ordu gönderilmiştir. Bu ordunun büyük bir kısmı Uygur Türklerinden müteşekkildir. İsyan iki yıl devam etmiş, 757 yılında bastırılabilmiştir. Savaştan sonra bu 10 bin insan Tang

imparatoru tarafından misafir edilmiş ve imparator tarafından onlara “Gitmeyin beni korumaya devam edin, buraya yerleşin” teklifi yapılmıştır. Bunun üzerine 10 bin kişilik Müslüman ordu ailelerini de getirerek Çin’e yerleşmişlerdir. Bizim daha sonra zikredeceğimiz esas Çinli Müslümanlar da bu neslin devamıdır. Nitekim bu Müslümanlar tacir olmadığı için alışveriş yapıp gitmemiş devlet bürokrasisinde, orduda görev almışlardır. Ehliyetli, kabiliyetli ve liyakatli insanlardır. Aileleri ile de birlikte olunca toplumsal bir statü elde etmişlerdir. Kendi aralarında Arapça, Farsça ve Türkçe konuşmaktaydılar. Süreç içerisinde Çinlileşen Müslümanlar bunların torunları olacaktır. Dolayısıyla hem Talas Meydan Muharebesi hem de bu isyan hareketi Çin’de İslâm ve Türk kültürünün yaygınlaşmasını sağlamıştır. Nitekim Çinli Müslümanlar -Tacikler hariç- büyük oranda Hanefî’dir. Bu da Türk geleneğinin devam ettiğini gösteren önemli hususlardandır.

Hatırlarsanız Malayların Şâfiî, Hintlilerin de Hanefî olduğunu zikretmiştim. Çinli Müslümanların da zikredildiği üzere Hanefî olduğu göz önünde bulundurulursa Malaylara karşı Çinli Müslümanların İslâm dünyası ile irtibat kurarken niçin Orta Asya’yı tercih ettiği kolaylıkla anlaşılabilir.

760 yılında büyük bir katliam meydana geldi. Müslüman tacirler katledildi ve akabinde Müslümanlara karşı yasaklamalar geldi. Ev satın almalarını, pirinç tarlalarına sahip olmalarını ve daha pek çok şeyi yasakladılar. Bir yabancı düşmanlığı zuhur etti. Bu kadar ailenin dışarıdan gelip bürokrasiyi belirlemeye başlaması ve sosyal statü elde etmesi Çinlileri rahatsız etmiştir.

841’de bu katliam çok sistematik bir operasyona evrilmiş ve Konfüçyanist olmayan tüm yabancı dinlere ve bunların mensuplarına karşı tavır alınmış hatta pek çoğu katledilmiştir. 879’da 150 bin Müslümanı öldürmüşlerdir. Tabii her şerde bir hayır vardır. Kaçanlar Malay bölgesine gidip orada Malay İslâm dünyasını yaratacak kolonileri oluşturacaktır. Bu ayrı bir bahistir.

760 ve 879’daki bu iki felaket, katliam 1644’e kadar yani Qing (Çing) Hânedânı gelinceye kadar Müslümanların yaşadığı en ağır felaketler olmuştur. 907 yılında Tang Hânedânı yıkılmış ve 960’da **Song Hânedânı** [Sung/宋朝](960-1279) kurulmuştur. Artık Müslümanlar hem bu iki katliamı da dikkate alarak hem de başka türlü farklılıklarla yaşayamayacaklarını anlayarak yavaş yavaş Çinlileşmeye başlamışlardır. İç evlenmeler gerçekleşmiştir.

1124 yılında “Hui-hui” diye bir kavram ortaya çıkmıştır. Dönme demektir. Aslında *Hui* kelimesi ilk defa Budizm’den Müslüman olan Uygurlar için kullanılmıştır. Ama Uygurların hepsi Müslüman olunca o tabirin bir anlamı kalmamıştır. Fakat Çinli gibi giyinip Müslüman olanlara *Hui-hui* diyorlar. Daha sonra sadece *Hui* olarak

zikredilmiştir. Bu bağlamda İslâm'a da *Hui-hui-ciao* (İslâm dini) adını vermişlerdir. Müslümanların verdiği ad ise *Ching-cen-ciao* (saf ve hakiki din)'dur.

Uygurlar ise bu dönemde ve bugün hâlâ Çinlilere itibar etmezler. Uygurlar Çinli Müslümanlara *tungan*, Kırgızlar ise *döngen* (dönek) demişlerdir. Bu Çinlileşme sürecinde Müslümanlar pek çok sanatçı, edebiyatçı ve âlim yetiştirmişlerdir. Mesela **Li Xun** [Li Şun] şair ve âlimdir. *Hai Yao Ben Sao* [海藥本草] (Deniz Bitkileri Farmakolojisi) adlı eseri kaleme almıştır. Kardeşi **Li Hsien** [Li Şien] de kimyacı ve eczacıdır. Kız kardeşleri **Li Shun-hsien** [Li Şün Şien] de şair ve ressamdır. Bu isimlerin hepsi Müslüman Çinlidir. Bir diğer isim de **Mi-Fu** [米芾] (ö. 1107)'dur. Kurduğu resim ve hat geleneği sadece Çin'de değil Japonya, Kore ve civar bölgelerde de çok yaygın olarak taklit edilmiştir. Hâsılı, Çinlileşmek bir taraftan kadim kültürden uzaklaşmaya neden olmuştur, ancak diğer taraftan Müslüman Çinlilerin kültüre katkısını da tetiklemiştir.

Moğol döneminde (1279-1368) -daha önce de zikrettiğimiz üzere- İslâm artık bütün Çin'e yayılmıştır. Bürokrasi, yönetim ve askeri idare Müslümanların ya da Türklerin elindedir. Mesela **Ahmed Farankati** adlı bir Müslüman, Yuan hânedânının maliye bakanı olmuştur. Yine Yünnan eyaleti **Seyyid Ecel Şemseddin** (ö. 1279) adlı bir vali tarafından yönetilmektedir. Daha pek çok örnek verilebilir.

Şehirlerin inşasında da İslâm mimarisi kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda şehirlerin mimarisi, kale yapımı ve benzeri hususlarda İslâm mimari gelenekleri kullanılmıştır.

Cengiz'in torunu **Kubilay han** döneminde (1260-1294) Pekin'de iki büyük imparatorluk hastanesi kurulmuştur. Buraya Orta Asya ve İran'dan Müslüman tabipler getirilerek istihdam ettirilmişlerdir. Ayrıca Çin'deki tüm eczaneler İslâm eczane geleneğine göre düzenlenmiştir. Elbette bu sadece emir ve fermanla olan bir şey değildir. İslâm tıbbının ve eczacılığının işlevselliği de bu durumun oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Nitekim Çin tıbbına göre muayene edilen bir hasta tedavi göremediği takdirde İslâm tıbbına müracaat etmiş ve o bilgi birikimine göre tedavi edildiğinde iyi sonuçlar alması İslâm tıbbını öne çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde ilaçlar büyük oranda İslâm tıbbına göre hazırlanmaya başlanmıştır.

Şiirde de önemli Müslüman isimler yetişmiştir. **Ali Yao-Ching** [Yao Çing] ve oğlu **Li Hsi-Ying** [Li Siying], o dönemin önemli Müslüman şairleridir. Aynı zamanda bu kültürel ilişkiyi sürekli kılmak için Kubilay döneminde Pekin'de **İslâm Yazısı Enstitüsü** kurulmuştur. İslâm Yazısı Enstitüsü'nün kuruluş amacı Arapça, Farsça ve Türkçe öğretmek ve bu dilde kaleme alınmış eserleri Çinceye tercüme etmektir. Burada çeşitli mütercimler yetişmiştir.

IV. Çin’de Felsefe-Bilim Tarihi

Pekin’de ilk defa tarihte Çin imparatorluk rasathanesinin ötesinde İslâm medeniyetindeki rasathanelere göre bir rasathane kurulmuştur. Başına da **Zhamaluding** [Cemâleddin/札马鲁丁] adında bir Müslüman astronom getirilmiştir. Bu büyük ihtimalle kökü Merâğa’ya dayanan bir astronomdur. O dönemde (XIII. yy) neredeyse bütün Orta Asya Moğolların hakimiyetindedir. Batıda Hülâgû ile İlhanlılar, doğuda da Kubilay’ın hânedânlığı vardır. **Nasîrüddîn Tusî** (ö. 672/1274)’nin başkanlığında 1260’larda Merâğa rasathanesi kurulmuştur. Zikredilen Cemâleddin, muhtemelen bu dönemde Kaşgar bölgesinde yaşayan ve Uygur Türkü olan **Cemâleddin Kaşgârî** olabilir. Kaşgârî çok önemli bir astronomdur. **Kutbeddîn Şîrâzî** (ö. 710/1311) ile birlikte Şenb-i Gâzân rasathanesinde çalışmış ve aynı zamanda **Kemâleddîn Fârisî** (ö. 718/1319)’ye de hocalık yapmıştır. Rasathane dönemi onun hayatının nispeten geç bir devridir.

Cemâleddin gelirken Arapça ve Farsça dillerinde kaleme alınmış önemli astronomi-matematik bilim kitaplarını yanına almıştır. Ayrıca gelirken yanında çeşitli astronomi aletleri ve Akdeniz dünyasının teorik gezegenler astronomisi ile kinematik-geometrik modelleri de getirmiştir. Nitekim Çinliler bunların hiçbirini bilmiyorlar ve burada kurulan rasathane ve okulda Cemâleddin sadece Müslümanları değil Çinlileri de eğitmiştir. 1271 yılında bu rasathanenin dışında bir de İslâm astronomisi okulu kurulmuştur. Bu okul oldukça gereklidir. Zira takvim, gezegenler teorisi vb. hususlar için böyle bir okul tesis edilmeliydi.

Cemâleddin’in talebesi **Kuo Shou-Ching** [Guo Şocing/郭守敬](ö. 1316) adlı önemli bir Çinli astronom da burada yetişmiştir. İlk defa Çin astronomisine kinematik-geometrik modelleri yani gezegen teorisi ile Babillerden beri kullanılan altmışlı matematik sistemini yerleştirmiştir. Yeni aletler geliştirip kullanmıştır. İslâm astronomisinden de yararlanarak Çin’e uygun yeni bir takvim yapmıştır. Daha sonra da kendi rasat aletlerini üreterek Çin’de daha sonra bir süre devam edecek olan *melez astronomi* geleneğini kurmuştur. İslâm ve geleneksel Çin astronomisinin terkihi olan bir astronomi geleneği oluşturmuştur. Bunun üzerine Çinliler, bu ilişkiyi daha da sürekli kılmak ve beslenmek için bu okulda okumuş, ilk eğitimini almış **Fao-Mun Ji/Fao Moun Dji** [Fu Munci] diye bir adamı Merâğa’ya göndermişlerdir. Merâğa’da o dönemde Tûsî’nin oğlu **Asilüddin Hasan** (ö. 1317) vardır ve başkanlık görevini ifa etmektedir. Fu, burada rasathanede çalışmış, eğitim görmüştür. Daha sonra tekrar Pekin’e dönmüştür. Bu önemlidir. Ayrıca Fao Merâğa’da iken burada Kutbeddîn Şîrâzî’den **İbn Sartak** (Muhammed b. Çoban b. Saltuk)’a değin pek çok âlim vardır.

Görüşmüş olma ihtimalleri yüksektir. Bu bakımdan aralarında bir fikir, bilgi alışverişi olmuş olabilir.

Çin bu dönemde Müslümanlardan daha çok astronomi ve matematik bilimleri almıştır. İslâm dünyasına da Çin tıbbını vermiştir. Bu dönemde Çin tıbbı İslâm dünyasına yayılmış ve yer bulmuştur. Nitekim Moğolların hastaneleri tarumar etmesi durumu kötüleştirmiştir. İşte bu devirde tedavi için pratik bir tıp olan Çin tıbbına sıkça başvurulmuştur. Bu tarihlerde **İbn Battuta** (ö. 770/1368-69) da Çin'i ziyaret etmiş ve bize bu bilgileri sağlamıştır.

Çin, İslâm medeniyetinden aldıklarını birebir devam ettirmemiştir. Kendi kültürüne entegre edip dönüştürmüştür. Biraz önce Ming hânedânının Moğollardan hemen sonra geldiğini zikretmiştim. Bu hânedân, ihtiyaç duyduğu yetişmiş devlet adamını büyük oranda Moğol hânedânından devşirmiştir. Nitekim bunların çoğu da Müslüman Türk'tür. Dolayısıyla bu Müslümanları rahatlatmış ve bu dönemde çok rahat yaşar hale gelmişlerdir.

Yine bu dönemde yaşamış önemli bir ismi zikretmek gerekir. Bu isim **Ali Ekber-i Hıtâî**'dir. Kendisi Ming hânedânı döneminde Çin'i ziyaret etmiştir. Mezkûr bilgileri onun XIV. asrın başlarında kaleme aldığı *Hıtâînâme* adlı Çin seyahatnamesinden öğrenmekteyiz. Yeri gelmişken şunu da belirtmek isterim. 1405'te Timur'un ölümünden sonra İslâm medeniyeti artık Çin'i fethetme iddiasından vazgeçmiştir.

Ming hânedânı döneminde Müslüman bir Amiral **Ceng He [Cınk Hı]** (Muhammed) 62 yelkenli filo ile 1405-1431 arasında Hindistan, Arabistan, Afrika ve Ümit Burnu dahil olmak üzere sekiz sefer yapmıştır. Rivayete göre Güney Amerika'ya kadar gitmişler hatta harita çizdikleri de aktarılmıştır. Her gittikleri yerlerde ahali bunları iyi karşılamış bunlar da mukabilinde onlara iyi davranmışlardır. 1430'lar, döneme dikkat edelim. 1400'lerin sonunda Avrupalılar geldiği vakit yerli ahali daha önce bu tecrübeye istinaden hiç şüphelenmemişlerdir. Bütün Portekizlileri, Hollandalıları çok güzel karşılamışlar ama bedelini ağır ödemişlerdir. Zira böyle bir şeye karşı hiç hazırlıklı değillerdi. Çinlilerin amacı işgal etmek değil tanışmak, öğrenmek ve bilmek idi. Fakat böyle çok olumsuz bir şeye de sebep olmuşlardır.

Bu dönemde yine Pekin'deki İslâm Yazısı Okulu mütercim yetiştirmeye devam etmiştir ve bu bağlamda pek çok İslâm bilim kitabı tercüme edilmiştir. Bu dönemde yumuşak bir politika takip edildiği için Müslümanlar arasında Çinlileşme artmıştır. Din unutulmaya başlanmış ve artık Arapça, Farsça okuyan insan sayısı azalmıştır. Kuran sadece yüzünden okunur hale gelmiştir. Nitekim şu vakıa meseleyi izah etmektedir. Çin imparatoru âlimleri çağırarak ve Kur'an-ı Kerim'de ne anlatıldığını sormuştur. Bunun üzerine âlimler "bilmiyoruz sadece okuyoruz" demişlerdir.

Düşününüz, âlimler dahi bu seviyeye düşmüş, bu kadar uzaklaşmışlardır. Bu da Müslümanlar arasında büyük bir sıkıntı yaratmıştır.

Ming hânedânı döneminde ilk defa bir Müslüman âlim **Wang Daiyu** [Vang Deyyü/王岱輿](ö. 1660), ilk Çince İslâmî eseri kaleme almıştır. Çok geç bir tarihtir. Eserin adı *Zhengjiao zhenquan* [Cinciciou Cınçüen/正教真詮] (Hak Öğretinin Sahih Tefsiri)'dır. Aynı tarihlerde **Birgivi** (ö. 981/1573)'nin *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserindeki fikirler de Çin'e gitmiştir ve etkili olmuştur.

1644'de Mançular iktidara gelince Qing [Çing] hânedânını kurmuşlar ve hem içerideki Müslümanları bertaraf etmeye hem de tekrar Türkistan'ı ele geçirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde pek çok isyan ve katliamlar vukuu bulmuştur. 1671'de tarikatlar Çin'e girmeye başlamıştır. Artık politik iktidar kaybedilmiştir. 1644'ten sonra Müslümanların herhangi bir bürokratik siyasi gücü yoktur. Başta Kübrevî ve Nakşiler olmak üzere pek çok tarikat Çin'e girmeye başlamış ve gizlice Müslümanları örgütlemişlerdir. 1761 yılında bu tarikatlar arasında bir çatışma meydana çıkmıştır. 1895'e geldiğimiz vakit katliamlar sonucu Müslüman nüfusun çok ciddi bir şekilde azaldığı görülmektedir.

Osmanlılar **II. Abdülhamid** (1876-1909) döneminde Çin ile ilgilenmeye başlamışlardır. Abdülhamid, hilafet ideolojisini yaymak amacıyla heyetler göndermiştir. Özellikle 1890'larda ortaya çıkan isyanlar neticesinde Mirlivâ (Tuğgeneral) **Hasan Enver Paşa** (ö. 1929)'yı Çin'e göndermiş ve orada ilişkiler kurarak teşkilatlanmayı sağlamıştır. Hasan Enver Paşa oradaki Müslümanların lideri olan **Abdurrahman Wang Kuan** [Fan Kuan/王寬] (1848-1919) ile görüşmüş ve daha sonra İstanbul'a getirmişler ve İstanbul'da Abdülhamid ile görüştürmüşlerdir. Abdülhamid "Çin'deki Müslümanları nasıl örgütleyebiliriz?" diye düşünmüştür. Yeri gelmişken Abdülhamid'in ufkunu da vurgulamak gerekir.

Abdurrahman, Abdülhamid'den "bizde âlim yok" diyerek âlim talep etmiştir. Bunun üzerine Abdülhamid'in talimatıyla **Serezli Ali Rıza Efendi** ile **Bursalı Hasan Efendi** Çin'e gönderilmiştir. Bu âlimler burada **Dârü'l-ulûmi'l-Hamîdiyye** adında bir Osmanlı mektebi kurmuşlar ve yüz tane öğrenci yetiştirmişlerdir. Bu yüz tane öğrenci daha sonra Çin'deki İslâmî hareketleri organize edeceklerdir. Bunun pek çok neticesi olmuştur. Mesela Çin'de hutbelerde Abdülhamid'in adı okutulmaya başlanmıştır. Ayrıca ciddi bir hac organizasyonu gerçekleştirilerek buradaki Müslümanların diğer Müslümanlarla kaynaşmaları sağlanmıştır. Bu o kadar büyük bir tesir uyandırmıştır ki Lozan anlaşması imzalandıktan sonra Çin hacılar birliği Birinci Meclise kutlama telgrafi göndermiştir. Bu telgraf tercüme edilip mecliste okunmuştur.

V. Çin-İslâm Düşüncesi

Bu süreç içerisinde orijinal Çin-İslâm düşüncesi ne zaman ortaya çıkmıştır? XVII. yy. sonu ile XVIII. yy. başlarında ortaya çıktığı söylenebilir. Bu dönemde **Wang Daiyu** [Vang Deyyü/王岱輿], **Yûsuf Ma Chu** [Ma Cu] (ö. 1711), **Ma Te-hsin** [Ma Dı-şin] gibi pek çok isim vardır. Ama hepsinin ötesinde Çinli Müslümanların Gazzâlî'si⁴ dedikleri bir isim vardır: **Liu Zhi** [Liu Cı/刘智] (1670-1739). Son derece önemli bir âlimdir. Liu, tam da Mançuların Qing [Çing] hânedânı döneminde eser veren birisidir. Bir *Hui* yani Çinli bir Müslüman'dır (*Hanlaşmış*). Aynı zamanda Sünnî ve Hanefî'dir. Sünnî ve Hanefî geleneğe bu yüzyılda *gedimu* diyorlar yani Çince kadim demektir. Aynı dönemde bir de tasavvuf ve tarikatlar içeri girmiş, *gedimu* dediğimiz Sünnî ve Hanefî gelenekle tasavvuf entegre olmaya başlamıştır.

İmdi, zikrettiğimiz üzere Müslümanlar bu dönemde çok sıkıntılı günler geçirmişlerdi. Yani bu devir (1644 sonrası) karanlık bir dönemdir. Bu devir, Müslümanların Çinlileşmeleri/Hanlılaşmaları hasebiyle İslâmî ilimler ve İslâm kültüründen epeyce uzaklaştığı bir devirdir. Hâsılı, ortada bir beka sorunu mevcuttur. Müslümanlar yok oldu olacak haldedirler. Bazı insanlar bazı milletlerin hayatlarında stratejik bir rol oynarlar. İşte Liu da böyle adam böyle bir isimdir. Liu, beka sorunu, kültürün unutulması, Arapça ve Farsça'nın bilinmemesi ve Çinlilere tüm bunların anlatılamadığı ve üstüne bir de Müslümanların zulüm gördükleri, kendi değerlerini ve kimliklerini yavaş yavaş kaybetmeye başlıkları bir dönemde ortaya çıkmıştır.

Bir diğer durum da bu dönemde devlet yani Qing [Çing] hânedânı Budist ve Taoistler'e karşı olumsuz bir tavır almıştır. Çünkü askeri yaklaşımlarından ötürü *Mistisizm* onlara uzak gelmektedir. Ancak Budizm ve Taoizm ile mücadele etmek için ellerindeki Konfüçyanist tezleri de yeterli olmadığından bu iki harekete karşı bir entelektüel yapıya ihtiyaçları vardır. İşte bu iki durumu yani Müslümanların beka ve erime sorunu yaşaması ile Çin devletinin Budizm ve Taoizm'e karşı belirli bir entelektüel yapıya duyduğu ihtiyacı Liu sağlamıştır.

Liu'nun hocasının hocası **Hu Dengzhou** [Hu Ding Cou] (1522-1597)'dur⁵. Hu, bugün hâlâ Çinli Müslümanlar arasında büyük üstat (*grand master*) olarak anılır. Hu, Ming hânedânı dönemindeki erimeyi fark edip Müslümanların kimliğini kaybettiklerini hissedince Çin'i terk edip Orta Asya'ya gitmiş ve buradaki medreselerde eğitim görmüştür. Daha sonra hacca giden Hu, buradaki Hanefî âlimlerden de eğitim görmüş ve akabinde de Çin'e dönmüştür.

⁴ Bu husus Çinli Müslümanlar'ın Gazzâlî'nin önemini idrak ettikleri göstermesi bakımından mühimdir.

⁵ Esas adı Muhammed İbrahim İlyas'tır.

Çin'e dönünce tevarüs ettiği medrese geleneğini buraya getirmiş ve Çinli Müslümanların eğitim sistemini yenilemiştir. Çok zeki bir âlimdir, vaktini boşa harcamamıştır. Üç tane adamı, esaslı yetiştirmiştir. Sahip olduğu misyonu da öğrencilerine miras bırakmıştır. Vefatının ardından bu üç öğrenci tüm Çinli Müslümanların kaderini tayin edecek derecede onların hayatın önemli bir rol oynamıştır. Çin'deki tüm eğitim sistemini yenilemiş, medrese kurmuş ve müfredatı değiştirmişlerdir. Ancak asıl kritik müdahaleleri Arapça ve Farsça ile iş yapamadıklarını idrak edip İslâm'ı Çinceleştirmeleri olmuştur.

Hu'nun diğer bir adı da "Çince İslâm dinini yaratan adam"dır. Çince İslâm din terminolojisini meydana getirmiştir. Arapça ve Farsça ile iş yapamamalarının sebebi de bu dili bilen kimsenin kalmayıdır. Hülâsa hem yaygın dilin (*lingua franca*) han dili olması hem de Arapça ve Farsça bilen kimsenin kalmamış olması hasebiyle "Çince İslâm dilini" oluşturmuşlardır. Bu süreçte İslâm'ı Çince ifade edebilmek için Konfüçyanist terimlere başvurmuşlar ve böylelikle bir külliyyat hâsıl olmuştur. Buna *Han Kitap* da denir. Bu *Han Kitap* üst bir adlandırma olup bu başlığın altında âlimler devamlı kitap yazmışlardır.

Liu, tam da böyle bir ortamda dünyaya gelmiştir. Babası Hu geleneğinden gelen bir âlimdir. Kendisi de bu geleneği babasından devralmıştır. Liu, Müslüman kimliğini muhafaza etmek ve Müslümanlara üst bir kimlik kazandırmak için bir proje geliştirmiştir. Bu bağlamda yedi yıl Çin kültürünü tahsil etmiş, tüm Çin klasiklerini okumuştur. Ayrıca Çin felsefesi eğitimi de görmüştür. Müteakip altı yılda da İslâmî ilimleri tahsil etmiştir. Daha sonra üç yıl Budist rahiplerden Budizm, bir yıl da Taoist rahiplerden Taoizm öğrenmiştir. Çin'in gerçeklikleri bunlardır. Müstağni kalmazsınız. Bu eğitimlerine ilaveten bu sıralarda Çin'e Cizvitlerle gelen bir Hristiyan nüfusunun oluşması ve Hristiyanlığın da güçlendiğini görmesi üzerine bir yıl da Cizvitlerin hazırladığı 137 batı klasiğini tahsil etmiştir. Hâsılı, on sekiz yıl boyunca kesintisiz okumuş ve not almıştır. İlim seyahatsiz olmaz. Bu bağlamda Çin'in tamamını dolaşarak tüm medreseleri, Budist tapınaklarını görmüş; âlimler, konfüçyanistler vb. kimselerle tanışarak müthiş bir ilişki ağına (*network*) sahip olmuştur. 33 yaşına geldiğinde kenara çekilerek Çin İslâmı'nın en önemli eserlerini kaleme almıştır. Pek çok eseri olmakla birlikte üç eseri temeyyüz etmiştir.

Liu, İslâmiyet ile Konfüçyanizm'in aynı hakikati dile getirdiğini iddia etmiştir. Dolayısıyla yapılması gereken şeyin de bu ikisinin aynı özü, aynı tümel hakikati ifade ettiğini temellendirmek olduğunu belirtmiştir. Nitekim Liu'ya göre Konfüçyüs de diğer peygamberler gibi bir peygamberdir. Bunların hepsi aynı tümel hakikati ifade etmişlerdir. Peki nedir bunlar? *Tevhîd*, *adalet* ve *muhabbet*. Hâsılı, hem İslâm'ın hem

Konfüçyanizm'in hem de diğer dinlerin tanrının birliği yani tevhidi, toplumsal adaleti ve bireysel muhabbeti, sevgiyi savunduğunu açıkça ifade etmiştir.

1704'te *Tianfang Xingli* [Tienfan Şingli/天方性理] (İslâm Metafizigi) adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser *Han Kitap* içinde en özgün metinlerden biri olarak addedilmiştir. Bu eserde *tevhid*, *nübüvvet* ve *mead* meseleleri ekseninde usûlü'd-dîne dair konular irdelenmiştir. 1710'da *Tianfang Dianli* [Tienfan Dienli/天方典禮] (İslâm'ın İlkeleri) adlı eserini kaleme almıştır. Bu kitap İslâm hukukunun amelî-tatbikî yönüyle (*fürû'*) ilgili bir eserdir. Bir diğer eseri de bir model, örnek olarak Hz. Peygamber'in hayatını konu edindiği *Tianfang Zhisheng Shilu* [Tienfan Cışing Şilu/天方至聖實錄] (İslâm Peygamberi Hakkındaki Kayıtlar) adlı eseridir.

Liu *şeriat*, *tarikat* ve *hakikat* üçlemesini Çince olarak ifade etmiştir: Dao, Çing ve Şing. *Marifeti* ise Konfüçyanizm'de yer almadığı için kullanmamıştır. Bir tür entegrasyon yapmış ve İslâm'ı geleneksel Çin düşünce terimleri ile açıklamıştır.

Eserinin girişine de şu hadisi şerifi almıştır: “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışın”. Burada aslında orijinal, özgün Konfüçyanizm'in İslâm ile aynı şeyleri savunduğunu ve Budizm ve Taoizm'in bunu bozduğunu iddia etmiştir. Liu, “bugün Çinliler eğer hakiki Konfüçyanizm'i öğrenmek istiyorlarsa İslâm'ı öğrenmelidirler” demiş ve nitekim bu siyaset tutmuştur. Zira siyer kitabına dönemin Çin din işleri bakanı takriz yazmış ve Liu'nun doğru söylediğini ve İslâm'ın Konfüçyanizm ile çatışmayacağını ifade etmiştir. Diğer kitabına (*Tianfang Xingli*) da savaş bakanı takriz yazmıştır. Nitekim Liu bu eserinde İslâm ahkâmının, fıkhnın temel ilkelerini anlatırken İslâm'ın toplumsal ve siyasi bir yapısı olduğunu bu bakımdan Budizm ve Taoizm'in hilafına bireysel uzleti önemsemediğini vurgulamıştır.

İslâm ile geleneksel Çin hikmetini bir entegreye tabi tutup Budizm ve Taoizm'den de ayırınca ortaya inanılmaz bir yapı çıkmıştır ve son derece etkili olmuştur. Bugün hâlâ Liu Çinli/Hanlı Müslümanlar nezdinde bir velidir ve çok etkilidir. Özellikle Çin'de Suudi Arabistan'ın desteğiyle yaygınlaşan Vehhâbîlik ve Selefilik'e karşı Hanlı Müslümanlar, Liu'nun fikirlerini kullanarak kendilerini savunmaktadırlar.

Peki Liu bunu nasıl yaptı? Hatırlarsanız, Malay dünyasını anlatırken Malayların vahdet-i vücûdu öne çıkardıklarını zikretmiştim. Zira vahdet-i vücûd evrensel, küllî, tümel bir perspektif veriyordu. Aynı şekilde Hintliler de vahdet-i vücûdu öne çıkarmışlardı. Liu da bunu vahdeti vücûd ile yapmıştır. Liu'nun sentezine baktığımız zaman 66 Arapça-Farsça kaynak kullandığını görürüz. Kaynaklarının temelinde şu

isimler vardır: **Necmeddin-i Dâye** -Râzî- (ö. 654/1256), **Sa'düddîn Hammûye** (ö. 671/1272-73'ten sonra [?]), **Azîz Nesefî** (ö. 700/1300 [?]) ve özellikle meşhur vahdet-i vücûdçu sûfî, Osmanlı kültürüne de çok etki etmiş bir isim olan **Abdurrahman-ı Câmî** (ö. 898/1492). Bu isimlerin hepsini okumuş ve bunlardan hareket ederek **İbnü'l-Arabî** (ö. 638/1240)'nin vahdet-i vücûd metafiziği ile Konfüçyanist metafiziği entegre etmiştir. Başarısının ana unsuru vahdet-i vücûttur.

Savaş teknolojisi ve güçlü ordular bir şeyi kazanmanızı sağlayabilir ancak onu, kültürü sürdürülebilir kılmak metafizik bir çanak ile mümkündür. Metafizik çanağı olmayan kültürler başka kültürlerin çanağını yalarlar. Liu'nun yaptığı şey aslında Çince üzerinden, Çin kültürünün terminolojisi ile bir İslâm metafizik çanağı oluşturmaktır. Nitekim bu sayede Çin/Hanlı Müslüman kimliğini muhafaza etmeyi başarmıştır. Belki de eriyip gideceklerdi. Klasik Çin kültürü ile müzakere edebilecek kültürü sağlamıştır. Liu'nun diliyle konuştuğun vakit karşıdaki Konfüçyanist biraz duraksıyor. Bu anlamda çok üst bir metafizik dil sağlamıştır. Temsil kabiliyeti yüksek olmasından dolayı Liu'yu anlattım. O dönemde pek çok isim var [**Wang Daiyu** (ö. 1658 [?]) gibi]. Bunlara literatürde *neo-konfüçyanist* deniyor. Bu tabir de sadece Konfüçyanizm'in en eski formunu değil 1270'deki yeni Konfüçyanist Çinli düşünürlerin görüşlerini de dikkate almalarından dolayı söylenmiştir.

Çin Hânedânları	
Xia Hânedânı [Şia/夏朝]	MÖ 2000-1520
Shang Hânedânı [Şang/商朝]	MÖ 1520-1030
Zhou Hânedânı [Cou/周朝]	MÖ 1030-221
Qin Hânedânı [Çin/秦朝]	MÖ 221-207
Han Hânedânı [汉朝]	MÖ 206-MS 220
Üç Devlet/İmparatorluk Devri [三國]	220-280
Jin Hânedânı [Cin/晋朝]	265-420
Güney Kuzey Hânedânları [南北朝]	420-581
Sui Hânedânı [隋朝]	581-618
Tang Hânedânı [唐朝]	618-907
Beş Hânedân Devri [五代]	907-960
Song Hânedânı [Sung/宋朝]	960-1279
Moğol Yüan/Yuan Hânedânı [元朝]	1279-1368
Ming Hânedânı [明朝]	1368-1644
Qing Hânedânı (Mançular) [Çing/清朝]	1644-1911
Cumhuriyet	1912-

Cumhuriyet Sonrası Önemli İsimler	
Mao Zedong [毛泽东]	1949-1976
Ding Şiaoping [邓小平]	1978-1992
Ciang Zemin [江泽民]	1993-2003
Hu Cintao [胡锦涛]	2003-2012
Şi Cinping [习近平]	2012 -